

5. Справозданє з антропометричних екскурсій д. Федора Вовка // Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Вип. IV. – Ч. 16. – С. 13-14.
6. Справозданє з антропометричної експедиції д. Хв. Вовка // Хроніка НТШ. – Львів, 1904. – Вип. IV. – Ч. 20. – С. 11-13.
7. Справозданє з етнографічної екскурзії // Хроніка НТШ. – Львів, 1906. – Вип. IV. – Ч. 28. – С. 14-15.
8. Справозданє з етнографічної експедиції // Хроніка НТШ. – Львів, 1902. – Вип. II. – Ч. 10. – С. 31-32.
9. Справозданє з етнографічної експедиції // Хроніка НТШ. – Львів, 1902. – Вип. III. – Ч. 11. – С. 16-17.
10. Справозданє з етнографічної експедиції // Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Вип. III. – Ч. 15. – С. 22-24.
11. Франко І., Гнатюк В. До збирачів етнографічних матеріалів // ЛНВ. – 1904.- Т. XXVIII.- Кн. 10-12. – С. 214-217.

Л. І. Лісунець

УДК 930.2:929Браницькі

МАТЕРІАЛИ ПРО РОДИНУ БРАНИЦЬКИХ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISY «РУССКИЙ АРХИВ»

В статті проведена систематизація матеріалів особистого походження про Браницьких, опублікованих на сторінках «Русского архива», одного з провідних журналів Російської імперії. Виділені групи джерел і тематичні блоки про життя та діяльність членів родини, охарактеризована кожна з них. На матеріалах поміщених до журналу коротко висвітлена державна діяльність К. Браницького, господарська – О. Браницької, благодійна – Є. Браницької (Воронцової).

Ключові слова: «Русский архив», мемуари, листи, К. Браницький, О. Браницька, Є. Воронцова (Браницька).

В сучасній історіографії історія родини Браницьких є досить вивченою темою. Окремі роботи про членів сім'ї, їх життя та діяльність написані ще в дореволюційний і радянський періоди розвитку історичної науки. На сучасному етапі провідними фахівцями в даній області є

В. Перерва [41] та Є. Чернецький [67]. При написанні своїх праць дослідники опиралися на репрезентативну історіографічну та джерельну базу, але матеріали особистого походження ними були залучені слабо. Наявність широкого кола опублікованих у періодичних виданнях спогадів та листів про життя і діяльність Браницьких робить можливим розширити джерельну базу дослідження.

Мета статті полягає у виявленні та опрацюванні матеріалів особистого походження, які стосуються історії родини Браницьких, що були опубліковані в «Русском архиве». Постановка мети роботи вимагає вирішення наступних завдань: встановлення кола осіб, про яких йдеться в джерелах, здійснення класифікації джерельної бази, виділення тем, що висвітлюються, визначення ступеню розкриття тієї чи іншої тематики у спогадах та листах.

«Русский архив» (1863-1917) – російський історико-літературний журнал, на сторінках якого публікувалися мемуари, спогади, щоденники, листи й інші матеріали особистого походження, що висвітлюють політичну та культурну історію Російської імперії кінця XVIII-XIX ст. На чолі видання стояв відомий бібліофіл, історик, літературознавець П. Бартедьов. Товариські стосунки із поетами та письменниками, політичними діячами та його слава як успішного видавця, стали для нього запорукою залучення матеріалів для публікації. На сторінках журналу були опубліковані матеріали, що зображали життя та діяльність багатьох помітних постатей XVIII-XIX ст.: Катерини II, Олександра I, Г. Потьомкіна, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Воронцова, В. Гоголя та інших. Серед них чільне посіли члени родини Браницьких: Ксаверій Петрович, Олександра Василівна і Єлизавета Ксаверівна.

Францішек-Ксаверій Петрович Браницький (1731-1819), видатний державний діяч, дипломат, з 1774 р. великий коронний гетьман, походив із знатного польського роду і зробив хорошу політичну кар'єру, спочатку при польському потім російському дворі. Під час трьох поділів Польщі К. Браницький служив інтересам Російської імперії. За це йому Катериною II було подаровано білоцерківське помістя та виданий дозвіл на одруження з О. В. Енгельгардт, улюбленою фрейліною імператриці.

Основний масив матеріалів особистого походження, що стосуються постаті К. Браницького, висвітлює його політичну діяльність. Широке

коло джерел однорідних за змістом, проте поліфонічних за видовою ознакою, дозволяє структурувати весь комплекс матеріалів наступним чином: I) спогади і II) епістолярні пам'ятки. Останню групу можна поділити на слідуєчі складові: 1) листування державних діячів, 2) листування як вид діловодної документації, 3) особисте листування.

Найбільш широким та інформативним є листування державних діячів, що стосується зовнішньої політики Російської імперії останньої третини XVIII ст. Як різнопланове джерело ці епістолярні пам'ятки розкривають також ставлення російських посадовців до особи і діяльності К. П. Браницького.

Листи Катерини II до О. Безбородька та Г.-К. Кайзерлінга розкривають питання її особистого ставлення до К. Браницького, яке цілком залежало від його позиції та участі у політичній грі російської імператриці. «Надсилаю Вам...орден св. Олександра для графа Браницького...Переді мною клопотали про цю відзнаку для нього... Надаю Вам право вручити, або притримати цього ордена, дивлячись на те, що здасться доцільним...» [39, с. 162], – зауважила Катерина II у своєму письмовому дорученні Г.-К. Кайзерлінгу. Її листування з князем О. Безбородьком також засвідчує надії на допомогу К. Браницького у Польщі, але разом з тим і недовір'я до нього [14, с. 148-149]. Позиція імператриці стає зрозумілою, з огляду на те, що К. П. Браницький був важливою фігурою для Російської імперії на «політичній шахівниці». Він міг істотно вплинути на вирішення питання поділу Польщі. В «Листах імператриці Катерини Великої до Рейнгольда Вільгельма фон Польшмана» [54, с. 4] та «Листах Катерини II до барона Гримма» [51, с. 141] К. Браницький згадується в числі осіб, які супроводжували її в поїздках, що було проявом прихильності імператриці до нього. Питання довір'я до К. П. Браницького піднімалося і в листах Ф. В. Ростопчина до Олександра I, але на відмінну від попередників автор листів запевняв імператора у вірності Ксаверія Петровича російському престолові [48, с. 444].

Друга група, маючи характер офіційних документів підкріплює дані першої. Рескрипт 16 травня 1791 р. та додаток до нього розкривають зміст ролі К. Браницького в планах Російської імперії, згідно питання про третій поділ Польщі. З їх змісту випливає, що він у числі інших впливових осіб

при польському дворі міг підтримати план Росії щодо реконфедерації [65, с. 254]. У розроблених Г. Потьомкіним планах К. Браницький і С. Потоцький повинні були зібрати війська, які в потрібний момент стали б на бік Російської імперії [59, с. 277] Я. І Булгаков, російський посол у Польщі, в таємних листах повідомляв, що К. П. Браницький знайшов людей, котрі виступлять на боці Російської імперії [28, с. 389].

Третя група представлена «Листами М. М. Бантиш-Каменського до князя О. Б. Куракіна», «Листами графа Ф. В. Ростопчина до дружини і дочки і замітками про 1812 рік», витягами «З листів О. Я. Булгакова до його брата. 1813-й рік» і «З листів О. Я. Булгакова до його брата. 1814-й рік (вересень-грудень)». Листи М. Бантиш-Каменського стосуються приїзду К. Браницького в складі польської делегації в Росію. На думку автора, К. П. Браницький проявив себе гарним дипломатом. Присутнім на аудієнції у Катерини II, сподобалась виголошена ним промова [56, с. 279]. Листи О. Булгакова та Ф. Ростопчина присвячені їх особистим стосункам із К. Браницьким. Перший називав К. П. Браницького своїм товаришем [36, с. 351; 37, с. 554], останній й ж розповів своїй дружині про суперечку між ними, але в основному він ставився до Ксаверія Петровича лояльно [49, с. 476].

Отже, основний масив листування відноситься до останнього десятиліття XVIII ст. і стосується політичної діяльності К. Браницького, частково висвітлюються його стосунки із іншими особами. Особисті риси характеру, сімейне життя, залишилися поза увагою авторів листів.

Більш різнопланову характеристику фігури К. П. Браницького надають мемуари. Марі Даніель Бурре де Корберон у своїх спогадах наголошував на успішності К. Браницького у державних справах, його вмінні вести переговори, красномовності, схильності до веселощів. [31, с. 30]. Легку натуру К. П. Браницького і його любов до забав підтверджують рядки з листа австрійського імператора Йосипа II до маршала Франца-Моріца Лассі, в якому він розповів про те, що коронний гетьман приміряв на себе роль пиріжника при приготуванні їжі Катерині II [53, с. 365].

Яскраву характеристику К. Браницькому надав А. Хршонщевський: «Браницький є типом гульвіси-шляхтича нового крою: мінливих поглядів, прихильник веселощів...» [66, с. 950-951]. «Записки» цього мемуариста

викликають інтерес у дослідників у зв'язку з розкриттям еволюції поглядів К. П. Браницького та причин переходу на російську службу. «Браницький тримався російської партії...із королем він давно був не в злагоді, але в цей час...остаточно розійшовся із Понятовським...Він почав скаржитися шляхті на короля на сеймі в Володимирі-Волинському...прибічники гетьмана взяли на ньому верх, сам він написав королеві протестного листа...», [66, с. 936] – зазначив мемуарист. Подальшу політичну кар'єру К. Браницького висвітлив І. Горновський. Автор бачив К. П. Браницького як відданого та вірного підданого російського престолу [11, с. 554]. Проте М. Муромцев в своїх спогадах надав відмінну характеристику службі К. Браницького. Мемуарист охарактеризував його як бездіяльну особу, що лише заважає справам [9, с. 368]. Подібні судження викладені і в «Записках Мартоса» [22, с. 473].

Розповіді іноземців, що були записані В. П. Горленко [10, с. 246-256], і записи С. М. Сухотіна [33, с. 596-610] ілюструють успішну господарську діяльність К. П. Браницького. В нарисах білоцерківське помістя Браницьких процвітало і приносило прибутки своєму господарю. В. Горленко відзначив великі розміри помістя та його багатство. Окремі епізоди із життя та діяльності К. Браницького поміщені в опублікованих у «Русском архиве» спогадах польського короля Станіслава-Августа, який позиціонував К. П. Браницького як свою довірену особу і друга [12, с. 6; 13, с. 374; 40, с. 0832; 32, с. 513-517].

Олександра Василівна Браницька (1754-1838) – дружина К. Браницького, особистість не менш вагома, ніж її чоловік. Завдяки своїм особистим якостям і протекції Г. О. Потьомкіна, якому вона доводилася племінницею і перебувала під його опікою після смерті батька, О. В. Браницька змогла домогтися прихильності Катерини II і була однією з найвпливовіших осіб при дворі імператриці.

Матеріали, що були опубліковані у «Русском архиве» про О. Браницьку включають в себе широкий спектр історичних джерел: діловодна документація (доповідні записки), мемуарно-епістолярні пам'ятки (спогади, листи), історичні довідки, анекдоти. Але поліінформативність матеріалів обумовлює необхідність взяти за основу структурування тематичні групи.

Теми придворного життя О. Браницької торкалися багато мемуаристів. Найбільш часто вона фігурує в числі найближчого оточення Катерини II, супроводжуючи імператрицю в поїздках, на аудієнціях і т. д. Її ім'я згадується в числі інших наближених у спогадах П. Сумарокова [65, с. 2090], С. Текелі [64, с. 489], А. Грибовського [19, с. 19], історичних розвідках П. Бартењева [4, с. 16], і М. Ратинського [62, с. 152].

Інтерес викликають «Листи Катерини II до барона Гримма» [50, с. 117], за допомогою яких можна виділити не тільки інформацію про особисте життя О. Браницької, але зробити висновок, що факт розповіді про неї в листах імператриці служить доказом особливого ставлення останньої до своєї фрейліни [51, с. 129-240]. У «Записках А. Грибовського» [7, с. 3], «Листах Катерини II до Тутолміна» [52, с. 2035] представлені деякі відомості про витрати О. В. Браницької при дворі. Частина матеріалів стосується поділу спадщини Г. О. Потьомкіна між нею й іншими спадкоємцями [5, с. 91].

Як особа, наближена до Катерини II, О. В. Браницька виступила в якості респондента для роботи О. А. Шишкова «Анекдоти про Катерину, зібрані...», розповівши про особливості характеру імператриці [1, с. 516]. У подальшому О. Шишков продовжив збирати спогади про Катерину II. В праці «Душа, серце, розум...» він помістив нарис про одну із поїздок імператриці зі своєю фрейліною, в якій стався неприємний казус [18, с. 213-124]. Дану тему продовжив М. Бантиш-Каменський. В одному із своїх листів він розповів про аудієнцію у Катерини II баденських принцес, котрі не могли зрозуміти хто із двох жінок яких вони бачили імператриця. «Її Величність була в простому сюртуці, навпаки О. Браницька вишукана і у діамантах, то принцеси, побачивши їх, не могли зрозуміти, кого прийняти за Государиню» [56, с. 280], – писав М. Бантиш-Каменський. У «Записках видавця «Русского архива» є свідчення, що вона знала про таємне одруження Катерини II і Г. Потьомкіна [16, с. 10; 42, с. 614-615]. Про її близькість з імператорською родиною свідчить й листування. На сторінках «Русского архива» з усього пласту листів були опубліковані тільки два її листи до Марії Федорівні з приводу свого від'їзду з-за хвороби онука [15, с. 475-480]. Особливе ставлення імператорської фамілії до О. Браницької підкріплює і факт візиту Миколи I до Білої Церкви під час своєї подорожі півднем Росії [61, с. 186].

Інтерес дослідників викликають свідчення очевидців про події, що відбувалися в білоцерківських володіннях О. Браницької під час повстання Чернігівського полку. Їх залучення і аналіз роблять можливим не тільки уявити хронологію цієї історичної події в маєтку Браницьких, але й дії господині в цей час. Підполковник Бакуревич у своїх доповідних записках писав, що деякі селяни О. Браницької у Васильківському повіті знаходяться під впливом, ідей розповсюджених С. Муравйовим [3, с. 281]. Поручик Лішин доповідав, що С. Муравйов мав намір зі своїм загоном пограбувати Білу Церкву [3, с. 285]. Безпідставність звинувачень останнього на адресу С. Муравйова довів М. Шугоров. Дослідник провів перехресний аналіз зазначених свідчень поручика Лішина та його подальші звіти і довів хибність його твердження. «Опівдні полк під командуванням С. Муравйова, виступив на дорогу до Білої Церкви... Ходили чутки, що він хотів дістатися до скринь із грішми О. Браницької, але вірогідно, що С. Муравйов йшов, щоб з'єднатися з іншими частинами» [68, с. 261]. Точку зору М. Шугурова підтримав і мемуарист О. Гебель, який також вважав, що грабіжницькі дії С. Муравйова в Білій Церкві лише чутки [30, с. 1724]. Даної позиції притримувався також і автор «Записок Невідомого» (І. Горбачевського) [23, с. 515]

Оцінку господарській діяльності О. Браницької надали М. Бутурлін, П. Граббе та М. Лонгинов. Перший був у захваті від парку Олександрія, розведеного О. В. Браницькою. Мемуарист відзначив добре налагоджене господарство в Білій Церкві [20, с. 11; 21, с. 218]. М. Лонгинов згадував: «Тут (в Олександрії), великий, кам'яний, двоповерховий будинок із багатьма флігелями та павільонами... Але найголовнішою окрасою є парк...» [60, с. 553]. «Олександрійський сад мені здався кращим ніж Софіївський... В Олександрії простір, світло, горизонти, а мистецтво тільки підкреслило гарну природу», – занотував свої враження П. Граббе [29, с. 165]. Таким чином, сучасники віддали належне старанням О. Браницької, відзначили її особистий внесок в облаштування парку Олександрія.

Ґрунтовно мемуаристи підійшли до питання висвітлення особистих якостей О. Браницької. Основні риси притаманні їй зазначили О. Булгаков М. Бутурлін, П. Граббе. М. Д. Бутурлін про свої гостини у О. В. Браницької записав, що його пригостили не досить вишуканим

вином й освітлення в його кімнаті також було не добрим [20, с. 21]. На основі цього він ствердився в думці, що О. Браницька не була щедрою і гостинною, як думали і всі інші. Із думкою М. Бутурліна, що О. Браницькій була притаманна скупість, погоджувався й П. Граббе [29, с. 165]. Можна підсумувати, що в матеріалах особистого походження закріпилася думка про скупість О. В. Браницької, але з іншого боку всі відносилися до цієї риси характеру, як до своєрідного її амплуа. Разом з цим О. Булгаков та М. Бутурлін відмітили прямо протилежне ставлення О. Браницької до своїх рідних. Останній повідомив, що вона одного разу без причини подарувала М. С. Воронцову шубу, котра коштувала кругленьку суму [20, с. 11]. Про щедрість і гарне відношення О. Браницької відносно рідних збереглися згадки М. Лонгинова [38, с. 385] і О. Булгакова [44, с. 208, 211].

До масиву мемуарно-епістолярних пам'яток про О. Браницьку, що були опубліковані на сторінках «Русского архива», належать листи М. Новосельцева [26, с. 263], П. Цицианова [57, с. 2118], Г. Чернишова [46, с. 387], О. Булгакова [45, с. 343; 34, с. 375, 395; 35, с. 207], листування братів Потьомкіних [2, с. 184-209; 55, с. 434], спогади П. Голубєва [24, с. 191] та історична довідка О. Яцмирського [70, с. 211], які містять відомості про її стан здоров'я, поїздки, візити тощо.

Отже, інформація про О. В. Браницьку на сторінках «Русского архива» не знайшла свого повного і всебічного висвітлення. В цілому на достатньому рівні представлена тема її відносин із Катериною II та з рідними. У побутових замальовках представлені основні риси характеру О. Браницької. Сучасники відзначили її розум, хазяйновитість, любов до своїх близьких.

Єлизавета Ксаверівна Браницька (1792-1880), молодша дочка К. П. і О. В. Браницьких, залишила поміж інших дітей подружжя найбільший слід у громадському і культурному житті Російської імперії. У 1819 р. вона вийшла заміж за М. С. Воронцова, майбутнього генерал-губернатора Новоросійського краю. З призначенням його в 1821 р. на дану посаду подружжя оселилося в Одесі, де обидва розгорнули широку громадську та благодійну діяльність, а М. Воронцов і державну.

Найбільш інформаційно насиченою частиною матеріалів про життя Є. Воронцової, опублікованих в «Русском архиве», є мемуари.

Грунтовну і об'єктивну (незважаючи на прохолодні стосунки між ними) характеристику їй дав віце-губернатор Бессарабії П. Вігель. Він підкреслив її чарівність, привітність, красномовність. Мемуарист висловив своє бачення стосунків Є. К. Воронцової з О. С. Пушкіним. Він вважав поета лише ширмою для прикриття роману, який мав місце між нею і О. Раєвським [6, с. 170]. Наведені відомості є важливими для подальших досліджень питання стосунків О. Пушкіна і Є. Воронцової, суперечки навколо якого не вщухають.

Короткий нарис про Є. К. Воронцову залишила К. К. Ешліман. Вона торкнулася питання сімейних стосунків Є. Воронцової, згадавши про численні романи подружжя Воронцових і негативне ставлення останньої до своєї невістки (М. Воронцової) [8, с. 355-356].

Важливими джерелами з проблеми, що досліджується є спогади А. Зіссермана про «Федмаршала Князя О. І. Барятинського» [25, с. 456] і «Замітка з приводу життя і служби Є. О. Головіна» М. Щербініна [69, с. 709]. У них висвітлена благодійна і культурно-просвітницька діяльність Є. К. Воронцової у Кавказькому намісництві

Одеський період соціальної практики, що проводила Є. Воронцова, на жаль, не був розкритий мемуаристами. Виняток становлять «Дорожні листи С. Юр'євича...». Висвітлюючи поїздку імператора Миколи I півднем Росії, автор згадав візит монарха в сирітський будинок Одеського жіночого благодійного товариства, де його зустріли Є. Воронцова та Р. Едлінг і отримали схвальний відгук про своє завзяття [17, с. 192].

Значну частину наративів складають листи. Весь епістолярний масив, що стосується життя та діяльності Є. К. Воронцової, опублікований в «Русском архиве», можна поділити на три групи: 1) листи Є. Воронцової, 2) листування членів сім'ї Воронцових з різними особами і 3) листи знайомих, друзів та чиновників воронцовської канцелярії.

Перша група найменша. До неї відносяться листи Є. К. Воронцової до редактора «Одесского вестника» О. Г. Тройницького з питань соціальної роботи. Інформація, що міститься в них, робить можливим встановити її саморефлексію як керівника благодійної організації та її бачення основ, на яких повинні ґрунтуватися заклади даного типу [27, с. 556-593].

До другої групи належать «Листи графа С. Р. Воронцова до графа Ф. В. Ростопчина» та «Листи ясновельможного князя М. С. Воронцова до

професора Одеського Рішельєвського ліцею М. Н. Мурзакевича». В своїх листах С. Воронцов схвалив вибір сина дружини й відзначив добру вдачу Є. Браницької (Воронцової) [47, с. 2233-2234]. В листах М. Воронцова до М. Мурзакевича висловлене занепокоєння Є. Воронцової про стан родинної бібліотеки [58, с. 371].

Серед листів друзів родини та чиновників воронцовської канцелярії інтерес викликають листи О. Барятинського до О. Крузенштерна. Останній був розробником статуту для просвітницьких товариств і закладів, що були засновані Є. Воронцовою в Кавказькому намісництві на благодійних засадах. О. І. Барятинський писав, що Є. К. Воронцова переглянула проект документа і просила внести правки [43, с. 351]. Листування доводить її особисту участь, досвід роботи, власне бачення проблем і завдань благодійної практики. Про численні вечори у домі Воронцових, візити та подорожі Є. Воронцової писав О. Булгаков.

Отже, на сторінках журналу «Русский архив» був опублікований значний комплекс мемуарно-епістолярних джерел з історії родини Браницьких. Із всього масиву матеріалів особистого походження поміщених в часописі, два належать власне представникам цієї фамілії. В цілому ж члени родини Браницьких фігурують у спогадах та листах своїх сучасників. Мемуаристика та листування стосовно Браницьких дозволяє висвітлити особисті риси і державну діяльність К. Браницького, господарську діяльність і стосунки із рідними та близькими – О. Браницької, благодійну – Є. Воронцової. Матеріали особистого походження, що були поміщені у «Русском архиве» не носять вичерпного характеру. Вони вагома частина джерельної бази з історії родини Браницьких, що надає можливість побачити сім'ю очима сучасників. Залучення інших опублікованих джерел та матеріалів архівів дозволять всебічно розкрити місце і роль Браницьких у суспільному житті Російської імперії.

MATERIALS ABOUT FAMILY BRANYTSKI ON THE PAGES OF THE JOURNALS «RUSSIAN ARCHIVE»

The article deals with the systematization of personal origin of Branytski, published on the pages of the «Russian archive», one of the leading journals of the Russian Empire. The selected group of sources and thematic units about the life and activities of family members, characterized by each of them. On the materials placed in the magazine briefly describes state activities K. Branytskiy, economic – A. Branytska and charity – E. Branytska (Vorontsova).

Key words: «Russian archive», memoirs, letters, K. Branytskiy, A. Branytska, E. Vorontsov (Branytska).

Л. И. Лисунец

МАТЕРИАЛЫ О СЕМЬЕ БРАНИЦКИХ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «РУССКИЙ АРХИВ»

В статье проведена систематизация материалов личного происхождения о Браницких, опубликованных на страницах «Русского архива», одного из ведущих журналов Российской империи. Выделены группы источников и тематические блоки о жизни и деятельности членов семьи, охарактеризована каждая из них. На материалах помещенных в журнале кратко освещается государственная деятельность К. Браницкого, хозяйственная – А. Браницкой и благотворительная – Е. Браницкой (Воронцовой).

Ключевые слова: «Русский архив», мемуары, письма, К. Браницкий, О. Браницкая, Е. Воронцова (Браницкая).

Джерела та література

1. Анекдоты о Екатерине II, записанные А. С. Шишковым // Русский архив. – 1887. – К. 2. – № 8. – С. 516-518.
2. Братья Потемкины Воронцову. Сообщил А. О. Круглый. // Русский архив. – 1879. – К. 2. – № 6. – С. 184-209.

3. Бунт Черниговского полка // Русский архив. – 1871. – К. 1. – № 1. – С. 257-288.
4. Великая княгиня Елизавета Алексеевна // Русский архив. – 1909. – К. 1. – № 1. – С. 14-25.
5. Вести из России в Англию // Русский архив. – 1876. – К. 1. – № 1. – С. 79-120.
6. Вигель Ф. Ф. Записки /Ф. Ф. Вигель // Русский архив. – 1892. – Кн. 2. – Ч. 6. – С. 3-254.
7. Воспоминания и дневники статс-секретаря Екатерины Великой А. М. Грибовского // Русский архив. – 1899. – К. 1. – № 1. – С. 5-166.
8. Воспоминания К. К. Эшлиман // Русский архив. – 1913. – Кн. 1. – № 2. – С. 327-359.
9. Воспоминания М. М. Муромцева // Русский архив. – 1890. – К. 1. – № 3. – С. 366-394.
10. Горленко В. П. Украина в изображении французов / В. П. Горленко // Русский архив. – 1893. – К. 2. – № 6. – С. 246-256.
11. Горновский И. А. Сто лет назад / И. А. Горновский // Русский архив. – 1904. – К. 2. – № 8. – С. 534-554.
12. Горяинов С. М. Екатерина Великая. Об отношении к Польше. По неизданным Запискам короля Станислава-Августа / С. М. Горяинов // Русский архив. – 1910. – К. 1. – № 1. – С. 244-271.
13. Горяинов С. М. Станислав-Август Понятовский (по его неизданным запискам). Его избрание на престол польский / С. М. Горяинов // Русский архив. – 1909. – К. 2. – № 7. – С. 353-420.
14. Григорович Н. И. Канцлер князь Безбородко / Н. И. Григорович // Русский архив. – 1876. – К. 1. – № 1. – С. 129-198.
15. Два письма графини А. В. Браницкой к императрице Марии Федоровне // Русский архив. – 1892. – К. 2. – № 7. – С. 475-480.
16. Дополнение к статье о браке Екатерины Великой с Потемкиным // Русский архив. – 1911. – К. 1. – № 5. – С. 105-106.
17. Дорожные письма С. А. Юрьевича во время путешествия по России Наследника Цесаревича Александра Николаевича в 1837 году // Русский архив – 1887. – Кн. 2. – № 6. – С. 171-216.

18. Душа, сердце и разум Екатерины Великой или достопамятные о ней сказания собранные Александром Шишковым // Русский архив. – 1907. – К. 1. – № 1. – С. 191-217.
19. Записки А. М. Грибовского // Русский архив. – 1899. – К. 1. – № 1. – С. 1-61.
20. Записки графа М. Д. Бутурлина // Русский архив. – 1897. – К. 2. – № 5. – С. 5-74.
21. Записки графа М. Д. Бутурлина // Русский архив. – 1897. – К. 2. – № 6. – С. 177-256.
22. Записки инженерного офицера Мартоса (окончание) 1812 год // Русский архив. – 1893. – К. 2. – № 8. – С. 449-542.
23. Записки неизвестного. Общество Соединенных славян. (И. Горбачевского) // Русский архив. – 1882. – К. 1. – № 2. – С. 435-554.
24. Записки петербургского чиновника старого времени П. И. Голубева (окончание) // Русский архив. – 1896. – К. 1. – № 1. – С. 47-109.
25. Зиссерман А. Фельдмаршал князь А. И. Барятинский / А. Зиссерман // Русский архив. – 1889. – Кн. 3. – № 12. – С. 456-470.
26. Из архива Н. Н. Новосильцева // Русский архив. – 1909. – К. 2. – № 6. – С. 244-271.
27. Из бумаг Александра Григорьевича Тройницкого // Русский архив. – 1894. – Кн. 1. – № 4. – С. 556-593.
28. Из бумаг Я. И. Булгакова (его переписка с князем Потёмкиным в бытность посланником в Константинополе и Варшаве) // Русский архив. – 1905. – К. 2. – № 7. – С. 337-408.
29. Из записной книжки графа П. Х. Граббе // Русский архив. – 1888. – К. 2. – № 7. – С. 45-184.
30. Из записок А. Г. Гебеля (о бунте Черниговского полка) // Русский архив. – 1871. – К. 3. – № 10. – С. 1717-1728.
31. Из записок Корберона. 1775-1780 // Русский архив. – 1911. – К. 2. – № 5. – С. 27-104.
32. Из записок короля Станислава Понятовского // Русский архив. – 1911. – К. 2. – № 8. – С. 513-517.
33. Из памятных тетрадей С. М. Сухотина. 1867 и 1868 годы // Русский архив. – 1894. – К. 1. – № 4. – С. 596-610.

34. Из писем А. Я. Булгакова к его брату // Русский архив. – 1901. – К. 2. – № 7. – С. 339-437.
35. Из писем А. Я. Булгакова к его брату // Русский архив. – 1901. – К. 3. – № 10. – С. 129-207.
36. Из писем А. Я. Булгакова к его брату. 1813-й год // Русский архив. – 1904. – К. 2. – № 7. – С. 342-370.
37. Из писем А. Я. Булгакова к его брату. 1814-й год (сентябрь-декабрь) // Русский архив. – 1904. – К. 3. – № 10. – С. 184-203.
38. Из писем Н. М. Лонгинова к графу С. Р. Воронцову // Русский архив. – 1912. – К. 2. – № 7. – С. 383-416.
39. Из своеручных писем Екатерины Великой к графу Кайзерлингу // Русский архив. – 1912. – К. 2. – № 8. – С. 481-491.
40. Из старой записной книжки, начатой в 1813 году (Ермолов, Багратион, и Милорадович, Новиков, А. М. Пушкин, А. Ф. Орлов, Поццоди-Борго. Записки гр. Хотек о Павле, Новелове, Познякове) // Русский архив. – 1873. – К. 1. – № 6. – С. 0832-0846.
41. Перерва В. Графи Браницькі: підприємці та меценати / В. Перерва. – Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2010.
42. П. Б. Из записной книжки издателя «Русского архива» / П. Бартенёв // Русский архив. – 1906. – К. 3. – № 12. – С. 613-623.
43. Письма А. И. Бярятинского к А. Ф. Крузенштерну // Русский архив. – 1889. – Кн. 3. – № 11. – С. 347-352.
44. Письма А. Я. Булгакова к его брату // Русский архив. – 1900. – К. 3. – № 10. – С. 197-234.
45. Письма А. Я. Булгакова к его брату // Русский архив. – 1900. – К. 3. – № 11. – С. 321-370.
46. Письма во время осады Измаила 1790 года гр. Г. И. Чернышева к князю С. Ф. Голицину // Русский архив. – 1871. – К. 1. – № 3. – С. 385-408.
47. Письма графа Семена Романовича Воронцова к графу Ф. В. Растопчину // Русский архив. – 1872. – Кн. 3. – № 11. – С. 1274-2246.
48. Письма графа Ф. В. Растопчина к императору Александру Павловичу в 1812 году французские подлинники с переводом и примечаниями издателя // Русский архив. – 1892. – К. 2. – № 8. – С. 419-446.

49. Письма графа Ф. В. Ростопчина к супруге и дочери и заметки о 1812 годе // Русский архив. – 1901. – К. 2. – № 8. – С. 460-507.
50. Письма Екатерины II к барону Гримму // Русский архив. – 1878. – К. 3. – № 9. – С. 5-128.
51. Письма Екатерины II к барону Гримму // Русский архив. – 1878. – К. 3. – № 10. – С. 129-240.
52. Письма Екатерины II к Т. И. Тутолмину // Русский архив. – 1873. – К. 3. – № 10. – С. 2273-2317.
53. Письма императора Иосифа II к фельдмаршалу графу Ласси во время путешествия в Херсон и Крым в 1787 году // Русский архив. – 1880. – К. 1. – № 4. – С. 356-372.
54. Письма императрицы Екатерины Великой к Рейнгольду Вильгельму фон Польману // Русский архив. – 1888. – К. 1. – № 1. – С. 1-16.
55. Письма к графу Н. С. Потемкину: Шагин-Гирея, гр. Безбородко, кн. Потемкина, В. С. Попова, кн. В. В. Голицыной, кн. С. Ф. Голицина и А. Голицина // Русский архив. – 1879. – К. 2. – № 8. – С. 428-441.
56. Письма Н. Н. Бантыш-Каменского к князю А. Б. Куракину // Русский архив. – 1876. – К. 3. – № 11. – С. 257-284.
57. Письма П. Д. Цицианова к Д. Н. Зиновьеву с прим. Н. И. Барышникова // Русский архив. – 1872. – К. 1. – № 11. – С. 2100-2173.
58. Письма светлейшего князя Михаила Семеновича Воронцова к профессору Одесского Ришельевского лицея Н. Н. Мурзакевичу // Русский архив. – 1876. – Кн. 3. – №. 11. – С. 362-372.
59. Предложения князя Потемкина о Польских делах с замечаниями Екатерины II // Русский архив. – 1874. – К. 2. – № 8. – С. 269-279
60. Путевые письма Н. М. Лонгинова // Русский архив. – 1905. – К. 3. – № 12. – С. 549-572.
61. Путешествия его императорского высочества князя Николая Павловича по России и за границей 1816-1817 // Русский архив. – 1877. – К. 2. – № 1. – С. 182-220.
62. Ратынский Н. А. Двор и правительство в России в России сто лет назад. Историческая справка / Н. А. Ратынский // Русский архив. – 1886. – К. 1. – № 2. – С.149-176.

63. Савва Текели в России (1787-1788) // Русский архив. – 1878. – К. 3. – № 12. – С. 483-506.
64. Секретные рескрипты Екатерины II князю Потемкину, с предисл., А. Е. Белова // Русский архив. – 1874. – К. 2. – № 8. – С. 225-258.
65. Сумароков П. И. Черты Екатерины Великой / П. И. Сумароков // Русский архив. – 1870. – К. 2. – № 12. – С. 2076-2126.
66. Хршонцевский А. Записки / А. Хршонцевский // Русский архив. – 1874. – К. 2. – № 8. – С. 898-951.
67. Чернецький Є. Браницькі герба Корчак / Є. Чернецький. – Біла Церква, 2003.
68. Шугуров М. Ф. О бунте Черниговского полка / М. Ф. Шугуров // Русский архив. – 1902. – К. 2. – № 6. – С. 270-302.
69. Щербинин Н. Заметка по поводу очерка жизни и службы Е. А. Головина / Н. Щербинин // Русский архив. – 1872. – Кн. – 1. – № 3. – С. 706-716.
70. Яцмирский А. И. Достопамятная церковь в Яссах / А. И. Яцмирский // Русский архив. – 1896. – К. 3. – № 10. – С. 209-211.